

Сергій САВЛУК

ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Досліджено зміни у динаміці та структурі банківського капіталу в трансформаційній економіці. Встановлено зв'язок цих змін з стратегіями діяльності банків та макроекономічними процесами в Україні.

Актуальність дослідження змін у динаміці та структурі банківського капіталу пов'язана з питанням його адаптації до економічних умов господарювання, а також із впливом самого капіталу на зміни ринкового середовища. Банківський капітал має кращі можливості збільшуватись в умовах зростаючої монетизації економіки і особливо в тих регіонах, де концентруються промисловий та торговельний капітали. У свою чергу, підвищення капіталізації банків розширює можливості для збільшення кредитування як окремих позичальників, так і економіки в цілому. Під впливом макроекономічних процесів і потреб економіки змінюється і сама структура банківського капіталу. Тому дослідження даних процесів у їх взаємозв'язку має важливе значення для прогнозування та управління розвитком банківської системи країни.

Питанню капіталізації банківської системи та ролі банківського капіталу в суспільному виробництві присвячується все *більше наукових праць* [1, 2, 3]. В них приділена значна увага дослідженню сутності банківського капіталу, механізму та джерелам його формування, що, безумовно, є важливою складовою цієї проблеми. Проте багато її аспектів ще залишаються *недостатньо дослідженими* і вимагають до себе більшої уваги.

Метою даної статті є визначення динамічних та структурних змін у капіталі банків та встановлення зв'язку цих змін з стратегіями діяльності банків та макроекономічними процесами в Україні.

Важливим завданням дослідження банківського капіталу є встановлення його взаємозв'язку з макроекономічними процесами. Характерним в цьому сенсі є питання, чи відбувались якісь зміни в банківському капіталі на зламі ХХ і ХХІ століть, коли українська економіка перейшла від стадії стагнації до зростання. Для пошуку відповіді на це питання побудуємо табл. 1.

Наведені в табл. 1 дані засвідчують початок економічного зростання української економіки з 2000 року. Саме 1999–2000рр. виявилися переломними для економічного розвитку України, і якраз на цей період припадають кардинальні зміни в основних монетарних, кредитних і фіскальних процесах.

Зокрема, напередодні і протягом вказаного періоду найбільш високими темпами зростала грошова маса: з 125% у 1998р. до 141% в 1999р. і 145% у 2000р. З

С.

Динаміка та структура банківського...

деяким запізненням, але теж надзвичайно активно зростав обсяг банківських кредитів: зі 122% у 1998р. до 133% у 1999р. і 162% у 2000р. На 2000р. прийшлося і найбільше зниження ставки процента за кредитами банків. Це дає підстави для висновку, що прискорене нарощування грошової маси підготувало передумови для активізації банківського кредитування економіки як через розширення кредитних ресурсів банків, так і завдяки покращенню доступу до них господарюючих суб'єктів. Це, в свою чергу, сприяло розширенню фінансових джерел нарощування інвестицій, які й забезпечили остаточне виведення економіки на траєкторію зростання. Саме у 2000 р. приріст інвестицій в основний капітал вперше за роки незалежності України перевищив двозначну величину і досяг 14,4%, а в 2001р. – 20,8%, в той час як у 1999 р. він становив лише 0,4%, а в 1997 р. взагалі мав динаміку до спадання (– 8,8%).

Таблиця 1

**Показники розвитку економіки та банківського капіталу
в 1997–2001 роках**

в %

№ п/п	Показники	1997	1998	1999	2000	2001
1.	Темпи зростання реального ВВП	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2
2.	Темпи зростання капіталу банків	125,8	121,6	121,7	109,7	121,8
3.	Темпи зростання грошової маси	134,0	125,0	141,0	145,0	142,0
4.	Індекс інфляції (за ІСЦ)	110,1	120,0	119,2	125,8	106,1
5.	Темпи зростання інвестицій в основний капітал	91,2	106,1	100,4	114,4	120,8
6.	Відсоток до ВВП: – доходів бюджету – сальдо бюджету – сальдо платіжного балансу	30,1 - 6,6 - 2,7	28,2 - 2,2 - 3,0	25,2 - 1,5 3,0	28,9 + 0,6 3,9	26,9 - 0,3 3,7
7.	Темпи зростання кредитів банків	134	122	133	162	145
8.	Рівень процентних ставок за кредитами банків	49,1	43,8	43,3	33,0	26,1

Примітка: Бюлетень НБУ (1997–2001 рр.).

Зростання грошової маси могло впливати на економічний розвиток як через нарощування інвестицій, так і через активізацію кон'юнктури товарних ринків. На перший погляд, складається враження, що у 2000 р. саме так і сталося, оскільки в цьому році відбулося найвище зростання грошової маси, яке могло спровокувати високе підвищення цін, що, в свою чергу, стимулювало підйом траєкторії економічного розвитку. Проте при більш уважному аналізі взаємозв'язків цих процесів можна помітити, що не весь приріст грошової маси був спрямований на товарний ринок і спричинив активізацію його кон'юнктури.

Під тиском затратних і структурних чинників спочатку зростали ціни виробників промислової продукції, що здійснювало тиск на споживчі ціни, а підвищення останніх супроводжувалось зростанням попиту на гроші та грошової маси в обороті. Такий приріст грошової маси обслуговував реалізацію тієї частини номінального ВВП, яка сформувалась внаслідок затратного зростання цін, а, отже, позитивно впливав на кон'юнктуру товарних ринків. Таку ж роль в активізації ринкової

кон'юнктури відіграла та частина приросту грошової маси, яка припадала на зростання реального ВВП. Але є ще одна частина приросту грошової маси, яка не пов'язана ні з ціновою ситуацією, ні з динамікою реального ВВП, а спричинена іншими чинниками. Ці гроші не спрямовувалися на товарні ринки, а осіли в залишках у економічних суб'єктів, збільшивши їх обсяги. А тому вони не призвели до збільшення попиту на товарних ринках, не спровокували там зростання цін, зате послужили джерелом розширення фінансових ресурсів в економіці.

За нашими розрахунками, в 2000 р. 57,3% приросту грошової маси прийшлося на затратну динаміку цін, 13,1% – на зростання реального ВВП і 29,6% – на інші чинники, тобто майже третина його обсягу осіла в резервах економічних суб'єктів. Це дає підстави вважати, що інфляція в переломний період була не монетарною, а затратною, і тому грошово-кредитна політика НБУ, що підтримувала високі темпи нарощування грошової маси, була ефективною і виправданою. Вона забезпечила підтримання рівноваги на товарних ринках та зміцнення фінансової бази підприємств реального сектора економіки, позитивні наслідки чого проявилися уже в 2001 р.: темпи приросту реального ВВП збільшились до 9,2%, інвестицій в основний капітал – до 20,8%, а рівень інфляції знизився майже в 4 рази.

З табл. 1 також видно, що в переломний період відбулися істотні зміни в фінансовій політиці та платіжному балансі. Хоч і не досить виразно, але все-таки мало місце поступове зниження податкового навантаження на економіку, про що свідчить деяке зниження частки бюджетних витрат до обсягу ВВП: з 30,1% в 1997 р. до 25,2% в 1999 р. Набагато виразніше покращувалась збалансованість бюджету: відношення дефіциту до ВВП скоротилося з 6,6% у 1997 р. до 0,3% у 2001 р., в 2000 р. взагалі зафіксований профіцит в розмірі 0,6% до ВВП. Ці тенденції свідчать, що не посилення бюджетного перерозподілу коштів в економіці, не механізм дефіцитного фінансування відіграли вирішальну роль в переломі спадної тенденції економічного розвитку, а скоріше навпаки – цими чинниками виявилися серйозні успіхи в стабілізації державних фінансів та високоактивна монетарна політика.

Звертає на себе увагу ще одна подія переломного періоду: в 2000 р. темпи зростання банківських кредитів перевищили темпи зростання грошової маси – відповідно 162,0% та 145,0%. В попередні роки грошова маса зростала швидше, ніж банківські кредити, окрім 1997р., в якому їх темпи збіглися. Це явище залишилось поза увагою вітчизняних науковців та практиків, його причини та можливі наслідки своєчасно не були розкриті, і вказана диспропорція продовжується до цього часу. Першим наслідком її стало те, що в 2007 р. уже абсолютна сума заборгованості економіки по банківських кредитах перевищила абсолютний обсяг грошової маси (М3), що може бути сигналом про явне погіршення ліквідності економіки України і посилення системних кредитних ризиків для банків України.

В той же час, з усіх наведених в табл. 1 показників лише один – зростання власного капіталу банків – у переломний для економіки період мав спадну (негативну) тенденцію – зі 125,8% у 1997 р. він знизився до 121,7% у 1999 р. і до 109,7% у 2000 р. І це при тому, що в 2000 р., окрім значного покращення економічних і монетарних показників, помітно зміцніло фінансове становище господарюючих суб'єктів: частка збиткових підприємств зменшилась на 32,3%, а обсяг прибутку зріс в 1,8 рази. Це дає підстави для висновку, що в той період динаміка капіталізації

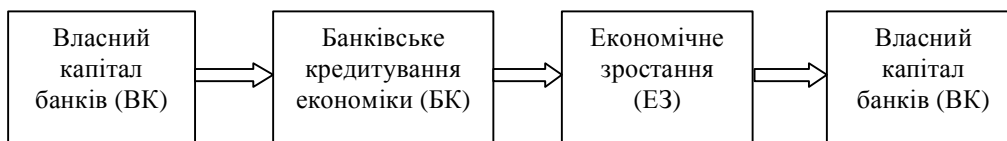
С.

Динаміка та структура банківського...

банків не була безпосередньо пов'язана ні з темпами розвитку економіки, ні зі станом монетарної сфери, ні з фінансовим становищем підприємств, які були клієнтами та акціонерами банків. Така відносна самостійність динаміки капіталу банків свідчить про складність проблеми капіталізації банків – вирішення її, по суті, покладається лише на саму банківську систему. Цей висновок підтверджується і тим фактом, що за всі роки незалежності України банки лише в 2000 р. мали збитки в сумі 30 млн. грн., і саме на цей рік прийшовся найглибший обвал темпів зростання банківського капіталу. Отже, динаміка прибутку банків в цей період виявилася найдієвішим чинником впливу на капітал банків.

Доцільно згадати і той цікавий факт, що в цей період динаміка банківського капіталу не увійшла в залежність від темпів зростання банківських кредитних вкладень в економіку: кредити банків у 2000 р. мали найвищий за весь період темп зростання – 162,0%, а капітал банків – найнижчий – 109,7%. Виник певний резерв капіталізації, який дав можливість банкам у 2000 р. значно знизити темпи нарощування власного капіталу при високому зростанні обсягів кредитування економіки і не порушити нормативу платоспроможності.

Переломний момент у нарощуванні банківського капіталу настав у 2004 р., коли його обсяг за один рік зріс на 43%, відставши від переломного моменту в економічному розвитку (2000 р.) приблизно на чотири роки. За цей період відбулися не лише кількісні, а й істотні якісні зміни в кредитному механізмі взагалі і в ролі власного капіталу банків у його функціонуванні. Зокрема, змінилось функціональне призначення цього капіталу – з досить важливого джерела ресурсного забезпечення банків він став першорядним орієнтиром (нормативом) регулювання банківської діяльності, зокрема кредитної, на яку припадає переважна частина всіх активів банків. За цей же період відбулося істотне підвищення ролі банківського кредиту в фінансовому забезпеченні реального сектора: відношення банківських кредитів до ВВП зросло з 11,5% у 2000 р. до 25,7% у 2004 р. Завдяки цим двом процесам сформувався досить дієвий канал опосередкованого, взаємного впливу капіталу банків та економічного зростання за схемою:

Про посилення зв'язку динаміки власного капіталу банків з розвитком економіки свідчать дані, наведені в табл. 2.

З наведених даних видно, що, починаючи з 2004 р., зростання обсягу ВК помітно прискорилось: з +43% у 2004 р. до +67,1% у 2006 р., або в 1,56 рази. В цей же період помітно стабілізувалась динаміка відношення ВК до БК, коливаючись в останні роки в межах 17,7–17,0%. Це означало, що резерв капіталізації банків в цей період був в основному вичерпаний і відношення ВК до БК максимально наблизилось до рівня, який відповідав нормативу адекватності капіталу. Подальше нарощування кредитів було неможливим без відповідного збільшення власного капіталу банків. Завдяки цьому, динаміка відношення ВК до ВВП виявилась

“прив’язаною” до динаміки відношення БК до ВВП, внаслідок чого темпи зміни показників ВК/ВВП та БК/ВВП максимально зблизились (відповідно 149,0% і 177,0%), а темпи зростання ВК і ВВП за цей період повністю збіглися (156,0%). Це є ще одним підтвердженням того, що трансформація основної функції банківського капіталу з ресурсної в регулятивну сприяла посиленню ролі банківського капіталу в розвитку економіки.

Таблиця 2

Динаміка банківського капіталу та пов’язаних з ним показників

№ пп	Показники	2002	2003	2004	2005	2006	Відношення 2006:2004 (%)
1.	Зростання власного капіталу банків, (% до п.р.)	127,1	129,1	143,0	138,1	167,1	156,0
2.	Відношення власного капіталу до обсягу банківських кредитів, (%)	23,7	19,0	20,8	17,7	17,3	83,0
3.	Відношення обсягу кредитів банків до ВВП, (%)	18,6	25,4	25,7	32,5	45,6	177,0
4.	Відношення обсягу власного капіталу банків до ВВП, (%)	4,4	4,8	5,3	5,8	7,9	149,0
5.	Номинальний обсяг ВВП: - млрд. грн.;	225,8	267,3	345,1	441,4	537,7	156,0
	- % до п.р.	110,6	118,4	129,1	127,8	121,8	94,3

Примітка: Наведено за [4].

Зміна функціональної спрямованості банківського капіталу не могла не спричинити зміни і в його структурі. За всі роки існування української банківської системи більш-менш достовірно можна оцінити лише дві складові власного капіталу – статутний капітал і поточний прибуток (останній починаючи з 1995 р.). Різницю між загальним обсягом капіталу банків і сумою цих двох його складових можна вважати іншими фондами банку, серед яких провідне місце займають накопичення прибутку минулих років. Така укрупнена структура банківського капіталу за 15 років має наступний вигляд (табл. 3).

Таблиця 3

**Укрупнена структура банківського капіталу України
за 1992-2007рр.**

(%)

№ пп	Показники	1992	1994	1997	2000	2003	2006	2007
1.	Капітал банків, всього: в т.ч.:	100	100	100	100	100	100	100
2.	Статутний фонд	100	24,1	39,3	56,8	63,0	62,0	62,0
3.	Поточний прибуток	0	-	28,1	-0,4	6,4	9,7	9,3
4.	Інші фонди	0	75,9	32,6	43,6	30,6	28,3	28,7

Примітка: Наведено за [4].

С.

Динаміка та структура банківського...

Як видно з таблиці 3, з 1994 р. постійно зростала частка статутного фонду в структурі капіталу банків і лише з 2003 р. вона стабілізувалась на рівні 62–63%. В той же час частка поточного прибутку була і зараз є нестабільною. В 1994 р. залишки поточного прибутку взагалі не включались до капіталу банків. Лише після збиткової діяльності банків у 2000 р. та банкрутства банку “Україна” почалось помітне збільшення питомої ваги поточного прибутку в структурі банківського капіталу з відповідним зменшенням питомої ваги інших фондів. Такі структурні зміни капіталу банків цілком вписуються в концепцію зміни його функціонального призначення. Переорієнтація на регулятивне призначення капіталу примусила банки до підвищення частки ресурсів, які найбільше піддаються оперативному регулюванню відповідно до зміни ситуації з додержанням нормативів капіталу. До таких ресурсів належать, перш за все, залишки поточного прибутку, частка яких і почала зростати з 2003 р.

Проте подібні ресурси могли бути і в інших фондах, що входять до власного капіталу. Щоб перевірити на них сформульовану закономірність, потрібно побудувати більш детальну структуру банківського капіталу (табл. 4).

Таблиця 4

Розгорнута структура капіталу банків за 2003–2006 роки

№ пп	Статті капіталу	2003		2004		2005		2006	
		млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
1.	Капітал всього	12,9	100	18,4	100	25,4	100	42,6	100
2.	Статутний капітал	8,1	63,0	11,6	63,2	16,1	63,4	26,3	62,0
3.	Емісійні різниці	0,3	2,2	0,4	2,3	0,5	2,1	1,2	2,8
4.	Резервні фонди	1,4	10,6	1,8	10,0	3,0	11,7	4,8	11,3
5.	Результати минулих років	1,1	8,2	1,3	6,8	1,1	4,4	0,7	1,7
6.	Результати поточного року	0,8	6,4	1,3	6,9	2,2	8,5	4,1	9,9
7.	Резерви переоцінки основних засобів та цінних паперів	1,2	9,4	2,0	11,0	2,5	10,0	5,4	12,9

Примітка: Наведено за [4].

Як свідчать наведені дані, статутний капітал залишається головним джерелом формування банківського капіталу, утримуючись протягом перших трьох років на рівні біля 63,0% і лише в 2006 р. знизився до 62,0%. Оскільки обсяг його є жорстко фіксованим і слабо піддається оперативному регулюванню, така його стабільність дещо суперечить регулятивному призначенню власного капіталу і не відповідає світовим тенденціям [1, 62]. Подібні особливості мають і такі складові власного капіталу як емісійні різниці, резервні фонди та результати минулих років. Проте перші дві з них теж не відреагували на функціональні зміни власного капіталу і навіть дещо підвищили свої частки в капіталі. Це можна пояснити специфікою їх формування, яка заважає оперативному регулюванню їх розмірів. Зате третя складова – результати минулих років – набула чіткої спадної тенденції – з 8,2% у

2003 р. до 1,7% у 2006 р., що відповідає якісним змінам у самому призначенні власного капіталу.

Зате складові капіталу, що придатні до оперативного регулювання, чітко проявили тенденції до зростання їх часток: результати поточного року зросли з 6,4% до 9,9%, а резерви переоцінки основних засобів та цінних паперів – з 9,4% до 12,9%. Таке зростання зазначених складових капіталу розширює можливості банків щодо оперативного регулювання обсягів капіталу відповідно до нормативу адекватності (платоспроможності), як того вимагають зміни в функціональному призначенні власного капіталу банків України, що сталися в 2002–2004 рр.

При аналізі структури банківського капіталу певний інтерес представляє зміна співвідношення між основним і додатковим капіталом. До основного капіталу належать статутний капітал і резервні фонди, решта статей становлять додатковий капітал. За період, що розглядається, їх співвідношення майже не змінилось: частка основного капіталу утримувалась на рівні 74–73%, додаткового – 26–27%. Але це співвідношення визначено для балансового капіталу, а для регулятивного капіталу воно є дещо іншим, оскільки до обсягу балансового капіталу (за звітністю НБУ) не включено субординований борг банків, що входить до регулятивного капіталу і може істотно збільшувати частку в ньому додаткового капіталу. Ймовірно, тому центробанк встановив вимогу, згідно з якою обсяг додаткового капіталу не може перевищувати обсягу основного. Зараз наші банки цю вимогу повністю виконують не тільки щодо балансового капіталу, а й щодо регулятивного, оскільки обсяги субординованого боргу ще не великі. За нашими оцінками, на кінець 2006 р. вони становили 1,5–2,0 млрд. грн., що складає приблизно 5% балансового капіталу, а тому в регулятивному капіталі частка додаткового капіталу збільшиться приблизно до 30%. Проте на перспективу субординований борг залишається потенційно важливим джерелом трансформації структури капіталу відповідно до зміни його функціонального призначення.

Проведений аналіз дає підстави визначити подальші структурні зміни в капіталі банків, зокрема на середньострокову перспективу.

Перш за все, необхідно зазначити, що в 2005–2007рр. здійснювався активний продаж української частини банківського капіталу іноземним власникам. Є достатні підстави думати, що цей процес буде продовжуватись і далі. В попередні роки прихід іноземних власників помітно не вплинув на структуру капіталу. Незважаючи на те, що станом на 1 грудня 2007 р. частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків зросла до 33,0% проти 9,6% в 2005 р., частка загального статутного капіталу в балансовому капіталі за цей період не змінилась: на 1 жовтня 2007 р. вона становила 63,5% при 63,4% на кінець 2005 р. Це дає підстави припускати, що чинник іноземного капіталу не буде істотно впливати на це співвідношення і в подальшому. В перспективі теж навряд чи варто очікувати, що іноземні материнські структури стануть вкладати значні кошти в капітал придбаних українських банків. Цьому не будуть сприяти ні їх стратегічні цілі в Україні, ні стан нашої політичної і економічної ситуації, ні прибутковість банківської діяльності. З тих же причин нема достатніх підстав очікувати значного збільшення притоку й українського капіталу в статутні фонди банків. Тому в перспективі можна очікувати лише зниження частини статутного капіталу банків в загальному його обсягу.

С.

Динаміка та структура банківського...

Проте потреба в зростанні обсягу капіталу банків буде посилюватись під тиском, з одного боку, зростання попиту економічних суб'єктів на банківський кредит, а з другого – ужорсточення вимог центробанку щодо адекватності регулятивного капіталу. Ці чинники неминуче спричинять подальшу зміну структури капіталу у бік підвищення частки додаткового капіталу, в першу чергу результатів поточного року та субординованого боргу як найбільш оперативних джерел формування капіталу. Цьому будуть сприяти також тенденція прискореного нарощування прибутків банків – у 2005 р. обсяг їх чистого прибутку зріс на 71,8% порівняно з попереднім роком, у 2006 р. – на 89,7%, у 2007 р. – на 57,0 %, та активізація розвитку вітчизняного ринку цінних паперів, через який український капітал зможе розширити свою участь у формуванні субординованого боргу банків як джерела їх регулятивного капіталу.

У зв'язку з тим, що на сьогодні не всі банки переоцінили власні основні засоби та цінні папери, резерв від їх переоцінки може і далі зростати та підвищувати його частку в загальному обсязі капіталу, хоч можливості такого підвищення невеликі. Ще гірші перспективи у статті “Емісійні різниці”, оскільки вона напряму пов'язана зі статутним капіталом. Як і частка останнього, частка емісійних різниць після деякого періоду стабілізації почне знижуватись, хоч абсолютна сума їх може поступово зростати.

Таким чином, трансформація функціонального призначення банківського капіталу з виключно ресурсного до регулятивного істотно зміцнила корелятивний зв'язок між динаміками капіталу та кредитних вкладень банків в економіку та підвищила роль їх капіталу в розвитку економіки. Подальше нарощування кредитних вкладень в економіку сьогодні напряму гальмується рівнем капіталізації банків, який поступово знижується. Це несе в собі загрозу уповільнення темпів економічного зростання. Щоб уникнути цієї загрози, потрібно розробити державну програму капіталізації банківської системи, в якій передбачити розширення джерел та механізмів формування власного капіталу, включно з податковими, та розширити регулятивні права центробанку. Наприклад, у разі наближення рівня адекватності регулятивного капіталу конкретного банку до межі 10% НБУ повинен мати право ввести “буферну зону” цього показника (від 9% до 10%), в межах якої він міг би не застосовувати до банку санкцій, а зобов'язати його розробити та реалізувати індивідуальну програму капіталізації.

Література

1. Алексеенко М. Д. *Капітал банку: питання теорії і практики*. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 276.
2. Ковалев В. В. *Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности*. – М.: Финансы и статистика, 1995. – С. 342.
3. Тимошенко О. П. *Особенности капитализации банковской системы в условиях трансформационной экономики // Актуальные проблемы экономики*. – 2007. – № 11. – С. 167–170.
4. *Бюлетень Національного банку України*. 2007. – № 12.

Редакція отримала матеріал 25 березня 2008 р.